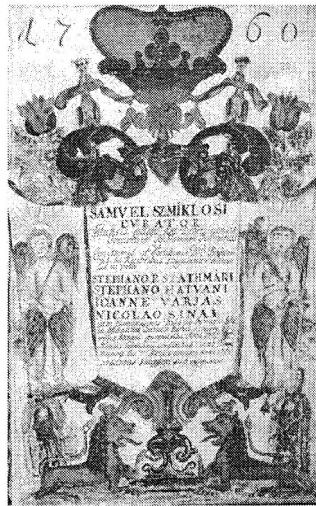

PROTESTÁNS ÖRDÖGKÉPZETEK*

Jelen írás kísérlet annak felkutatására, hogy a protestáns közösségekben a nyelvi és képi ördögmegfogalmazások tartalmaznak-e olyan karaktereket, amelyek a reformáció teológiai programjaihoz csatlakoztathatók? Voltak-e olyan sztereotípiák, amelyek határozottan protestáns hitelvekre épültek, hogyan változott a fogalom köre szerveződő szimbolika, milyen világi és teológiai szellemi előzmények vettek részt ezek kialakításában?

A kérdés iránti érdeklődésemet egy református *angyalábrázolás* keltette fel (1. kép), amely a debreceni református kollégium matrikulájának díszes címlapján található az 1760-as esztendőből.¹ A felirat szerint Szentmihályi Sámuel kurátor, P. Szatmári István, Hatvani István, Varjas János és Sinai Miklós professzorok idejében Jánosi György jegyző (contrascriba) vezette a naplót és készítette annak díszes címlapját.

1. kép

* A *Lélek, halál, túlvilág* című konferencián elhangzott előadás átdolgozott szövege.

¹ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, TtREL 16 b. 3.sz.

Mielőtt az ábrázolás részleteit megvizsgálánk, tekintsük át a református dogmatika állásfoglalását az ún. középlények, az angyalok és ördögök kérdésében. Dr. Török István² dogmatika-történeti áttekintése Luthertől Becker Balthazar 1691-ben megjelent, a középlényeket tagadó könyvében át a teológiai felvilágosodás és racionalizmus irányzatai után a modern jelenkori teológiai felfogásig jut el: vannak angyalok, szellemi lények, hírvívők és bizonyágtévők, és a sátán realitását tanítja a Biblia.³ A sátánnal kapcsolatos dogma lényeges eleme, hogy nem győzheti le az embert, mert az istenellenes akarat is Istennek van alávetve; a küzdelem pedig ellene eredményes, a naponkénti imádkozás és igeolvasás – a „lelki fegyverek” segítenek leküzdeni az „ördögnek minden ravaszságát”.⁴

Az 1760-ban készült díszes címlapon jellegzetesen barokk keretdíszítmény látható, amelyet alakos ábrázolások gazdagítanak. A keretdíszítés felső részén, két tulipán között szimmetrikusan elhelyezkedő, a középső korona szalagdíszét csőrében tartó két páva az örökkévalóság jelképei. A keretkompozíció alsó induló indáját őrző két oroszlán – Krisztus országának őrzői – a címerkompozíciók megszokott szimmetrikus rendje szerint készült. A keret szerkesztésébe az oroszlánok és pávák szervesen illeszkednek, míg a két diák és a két angyal ábrázolása különleges, epikus része a kompozíciónak. Más matrikulák címlapjain is előfordulnak az éjszakai őrjárat diákjai, ábrázolásuk naturalisztikusan pontos, hajuk, öltözetük, eszközeik, a „gerundium”, a lámpás, a csengő és a bot pontosan felidézik a Debrecen városában éjjelente őrjáratot folytató diákokat. A középső feliratos megrajzolt laphoz illeszkedő, két rajzolt lapon látható angyalábrázolás eltér a keretnél alkalmazott barokk ízléstől, a puttó-szerű ábrázolástól. A megrajzolt angyalok kerubok, vagy szeráfok amelyeket négy szárnyal ábrázoltak. A baloldali angyal kezében fáklyát (gyertya) tart, a jobboldali kezében Mercurius bot, amely a hírvívők, utasok pártfogójának jele; ezzel kísérte Mercurius a holtak lelkeit az alvilágban. Az ábrázolásban a legkülönösebb az angyalok *patás lába*.

Ez az ábrázolás a *bukott angyal* képzetkörhöz kapcsolódik. A bibliai legenda szerint az ellene fellázadt angyalokat az Úr letaszította az égből, s azóta ördöggént küzdenek az Istennel szemben. Tséri Verestói György halotti prédikációs gyűjteményében, amely 1783-ban Kolozsváron jelent meg, a Halál vakmerőségéről írja: „*El is csábitott már sokakat a Mennyei Angyalok*

² Török 1985.

³ Vö. Pál Ef. 6.11.

⁴ Török 1985, 218–227.

közül, és azoknak elméjeket Párt-ütő gondolatokra hajtotia vala. De ugyan-csak fergeteges indulatját nem viheté tökéletességre; mert... Isten a változást a Halállal együtt nyakra-főre letaszítja a harmadik égűől, és a Pártos Angyalokat is a setét Pokolba örökké való számkivetésre küldé”.⁵ Verestói a teológiai racionalizmus legjellegzetesebb képviselője volt, aki pl. halotti prédikációhoz ígét sem alkalmazott.⁶ A téma Európában összekapcsolódott az ellenreformáció törekvéseivel is, amikor pl. Saulli *Jézus nevének dicsősége* című freskóján⁷ Lucifer és *angyalai bukását* úgy jelenítette meg, mint a katolikus egyház győzelmét a tévtanok fölött. Ennek az angyalábrázolásnak a háttérben meghúzódhat az *ördögnek angyal* képében való megjelenése is. Az ördög megjelenése a protestáns forrásokban többnyire álcában, elrejtve történik. A protestáns dogmák kiemelik, hogy az ördög előnyös, jó külsővel, másnak, ismert személyeknek az alakjában kísért. Dömötör Ákos idézi Müller Henriket, aki azt írta: „A csuklyában, köntösben járó lovag nem egyéb, hanem maga az ördög, ki magát Világosságnak Angyalává által változtatja”.⁸

Egy középkori előzményre (Jacob de Vitry) épül az a jellegzetesen protestáns legenda, a remetéről⁹ ahol *angyal képében* járó ördög veszi rá a remetét, hogy apját mint közeledő ördögöt megölje. Az ördög-elbeszélés katalógusokban¹⁰ ez az *Ördög mint a Fény Angyala* önálló típusként ismert. A korábban már idézett Verestói György a „Tündéreskedésen ama Lucipertől fajzott rútt Tsudát, a Képmutatást, avagy, hogy görögül szóljak a Hyporcrisist, mint-hogy Luciper is Lüdértzes természete szerint sokszor Lucifernek tünteti magát lenni, és Setétségnek Angyala lévén sokszor magát Világosságnak Angyalává által-változtatja”.¹¹ Az ördögöt egészen egyszerűen a *Sötétség Angyalának*, vagy *Fekete Angyalnak* nevezték – idézet ez utóbbira szintén Verestóitól – „Sőt igen sokszor megesik, hogy a szegény csonka-bonka Lázár felvitetik az Ábrahám kebelébe, az ékes termetű és cifra köntösű gazdag pedig pokolba ragadtatik a Fekete Angyaloktól.”¹²

Dömötör Tekla az ördög-ikonográfiákat összefoglaló dolgozatában¹³ a *patás ördögök* megjelenését a 19. század elejére teszi¹⁴; ettől kezdve jelen-

⁵ Tséri Verestói 1783, 35.

⁶ Ravasz 1915, 209.

⁷ 1672–1658, a római II Jesu boltozatán

⁸ Dömötör 1986.

⁹ Dömötör 1992, 288.

¹⁰ Brückner 1974, 494., 629. sz.

¹¹ Verestói 1783, 106.

¹² Verestói 1783, 136.

¹³ Dömötör 1986.

nek meg tömegesen az általa uniformizáltak nevezett emberalakú, szakállas, kecskeszarvú, patás típusok.¹⁴ Ezt megelőzően (a tömeges nyomdai sokszorosítás előtti időből) Dömötör Tekla sem látja kialakultnak, sematizáltnak az ördög ábrázolást; valóban a 18. században még sokféle megoldás lehetséges – különösen az álalakban, álcában felidézett változatoknál az ördög megjelenítésére. Hogy az általunk bemutatott angyalon a pata ördög-tulajdonság, egy másik egykorú református ördögábrázolással szeretnénk megerősíteni (2. kép). A kisérszallási Református Egyház halotti anyakönyvének címlapján a halottért nyúló szerű angyalkát fekete szarvas, patás ördög tartja vissza, küzdve a halott lelkéért. Ez már sematizált ábrázolásnak nevezhető – jóval korábról – mint ahogyan azt Dömötör Tekla bemutatta.

Az ördög egyik lehetséges, jól ismert álcája a *levélhordó, postás*, ez az üzenet-hozó ördög látható a következő ábrázoláson (3. kép), ahol a pokolból „hadüzenetet” ad át a cellájában író, töprengő Luther szerzetesnek. Később *hitvitázó ellenfél* alakjában fogja kísértetni a reformátorokat. Az 1524-es Gúnyirat metszetén az ördög fején Mercurius sapka látható, amely mutatja, hogy a látogató a pokolból érkezett, ha ezt szerzetesi öltözete alól kilátszó madár lábai nem árulnák el.

2. kép

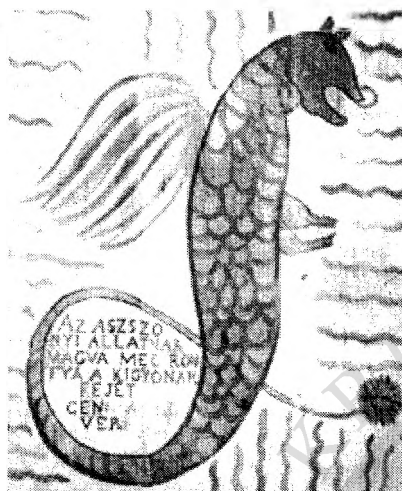
3. kép

¹⁴ Lásd Komáromi Kalendárium 1811.

¹⁵ Dömötör 1986, 306.

4. kép

5. kép

Az ördög felvett alakjai között a leggyakoribb a *hitvitázó professzor* vagy *lelkészé*, baráté, vagy szerzetesé. Luther legnagyobb ördögellenfele, vitapartnere maga a Pápa volt. Közismert Luther Bibliájában az a miniatura, ahol a Pápát *fején pápai tiarát hordó sárkány alakjában* mint ördögöt ábrázolták.¹⁶ A sárkánnyal szemben két hitvitázó reformátor áll. Luthernek tulajdonítják azt a megállapítást is, hogy „...nekünk nagy ördögeink vannak, csupa doctores theologiae, viszont a törököknek és a pápistáknak egyszerű kicsiny ördögeik vannak, akik nem teológus ördögök, hanem csak jogász ördögök”.¹⁷

A *hitvitázó pózában* ábrázolja Hoffhalter metszete 1573-ból (4. kép) az ördögöt, egy Jézus Megkísértése ábrázoláson. Hoffhalter mint nyomdász egész életét a hitviták tüzeiben töltötte, előbb kálvinista lett, majd kálvinistából áttért az unitárius hitre, ezt a metszetet már Gyulafehérváron, az Unitáriusokhoz megtérten készítette.

A *hitvitázó ördög-alak* 16. századi előzményei után visszakanyarodva kezdő képünkhöz, amely a debrecenei matrikula címlapját ábrázolta, a rajta

¹⁶ Ronchi 1991, 37.; 16. századi ábrázolás.

¹⁷ Luther 1983, 82.

olvasható felirat szerint a kollégiumban 1760-ban Hatvani István volt a természettudományok tudós tanára a „*magyar Faust mondák*” legendás alakja. A Hatvani személyéhez fűződő legendák közül az egyik éppen arról az esetről szól, amelyikben az Ördög Hatvani alakját felvéve megjelenik a diákok között és egész éjjel hamis beszédekkel, tévtanokkal traktálja őket. A diákok azonban a *patalábnymokról* rájönnek, hogy nem a professzor, hanem az ördög áll velük szemben, és *zsoltárok és dicséretek éneklésével* végül elűzik az ördögöt. Jánosi György contrascriba ezzel az angyalpárossal talán óvatosságra kívánta inteni diáktársait feltűntetve az angyalon annak lehetséges ördög-voltát.

Figyelemre méltó egy másik ábrázolástípus is: ez az *ördög sárkányalakban* való megjelenítése. Visszakanyarodva Luther Bibliájához és a benne található egyfejű sárkány ábrázoláshoz – amely a pápát mint sátánt mutatja – a kor *apokaliptikus hangulata* is kedvezett a Jelenések Könyve szerinti sárkányördög felidézésének. A protestáns ortodox, a bibliai szöveghez szorosan kötődő képzetek megerősíthették az ördögnek sárkány alakban való ábrázolását.

A csengersimai református templom mennyezetén látható sárkánykígyó ábrázolás 1761-ből (5. kép) összekapcsolja a sárkánykígyó alakját a Genezisz ismert igéjével „*Az Asszonyállatnak magva megrontja az kígyónak fejét*” – ugyanazzal a jelentéssel, ahogyan ez az apokalipszis Máriájának kígyón taposó típusánál ismert. Az ábrázoláson az Ige kerül a középpontba, a kígyó teste emblematisztikus keretezést ad a szövegnek. Az ördög távoltartásának legfontosabb módja protestáns hagyomány szerint a gyakori imádkozás, az imaszövegek kézközben tartása, falakra, mennyezetre való felírása. Csilléry Klára hívta fel a figyelmet Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* című munkájában azokra az idézetekre, amelyekben a falra felírt igékre, mint az ördöggel szembeni legjobb védekezésre ad tanácsot: „*igy az sok írás olvasás és előkészített sok szép szók, falra ragasztott szép szentenciák, szép írott imádságok, sok könyvek semmit avagy igen kicsint használnak, ha ő maga is, az kísirtetszenvedő vitéz nem gyorsalkodik, nem vigyáz, nem imádkozik... stb*”.¹⁸ Vagy a másik: „*Ennek házába mikor bementem volna, láték az falon nagy sok szép szent és bölcs írásokat... és kérdem, mi dolog volna... végre jelentgette nagy csudálatos kísirtetit amitatt az fertelmes lélektül, de ő elene azokkal az írásokkal harcolt volna, kiket azért írt a falra, hogy mindenkor szeme előtt forognának. És mint az vitéz a szegen tartja házánál fegyvereit, és ottan ragadja mihent kellekik, így ő is azokból ragadozna oldtalmat*

¹⁸ Heltai–Bornemisza 1980, 989.

az ördög ellen.”¹⁹ Bornemisza maga tapasztalta a leírt imák hasznát: „...ott hagyigálódta az gonosz lelkek, míg ott voltam szép dicséreteket és könyörgéseket mondtam és irva náluk hagytam az könyörgő imádságot, hogy az szerint segítségül hívják az Urat, és életjüket megjobbítsák, azután rövid nap eltávozott (az ördög)”.²⁰ Feltehetően az egyik leghathatósabb ige a 18. században a Genezisből vett lehetett, Verestói is idéz egy esetet egy iskola-mesterről, akitől az ördög sajátos írott végrendeletet kér, de azt az iskola-mester a Bibliába rejti, majd mondani kezdi az igét; „Az asszonyállatnak magva megrontja a kígyónak fejét”, „mire az ördög durrogni, dörömbölni kezdte és nagy zörgéssel és durrogással elméne onnan rútt szagot hagyván maga után” stb.²¹

Gyakran alkalmazták az ördögök elleni küzdelemben azt az igét, amelyet az ördögök nagy seregét ábrázoló kép keretébe írtak (6. kép): „Vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértésbe ne essetek.”²² Az ábrázolás Jost Amman *Theatrum Diabolorum*ának címlapján van, 1569-ben készült.²³

A csengersimai templom mennyezetén olvasható igék megfelelnek a kor református szellemi törekvéseinek és több kelet-magyarországi református templom mennyezetére, vagy szószékére, hangvetőjére rákerültek: ezek többsége a Királyok I. Könyve 8. része a 27–28–29–30. versei, lényegében az elhangzó *imádságra*, az *imára* fordítja a figyelmet, kérve Istent hogy hallgassa meg azokat. Hasonló értelemben alkalmazták a Zsoltárok Könyve XXVII. rész 6–7. verseit, amelyben még az is benne található, hogy „*feliül emeli fejemet ellenségimen*” – tehát világosan szól az ördög és minden gonosz legyőzéséről. A templom-mennyezeteken található feliratok elemző bemutatására Balassa M. Iván kéziratos dolgozata²⁴ vállalkozott először, de már Marosi Ernő is figyelmeztetett, hogy a reformáció korai, 16–17. századi időszakából feltárt vakolatfestéseken virágornamentika és keretekbe foglalt feliratok is találhatók.²⁵

---

¹⁹ I.m. 1001.

²⁰ I.m. 1022.

²¹ Verestói 1783, 148.

²² Máté, 26. 41. a.

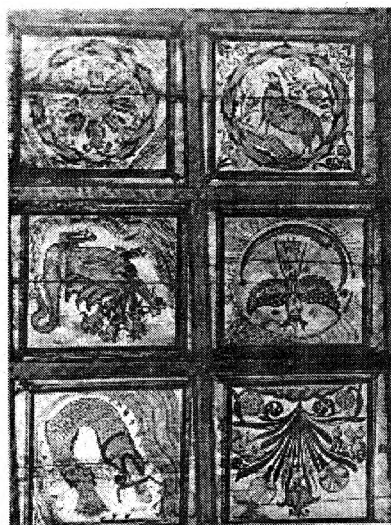
²³ Brückner után, 1974.

²⁴ Balassa M. 1995.

²⁵ Marosi 1975. Csaroda, Óferhértó pl.

6. kép

7. kép

Egy másik típusú *hétfejű sárkány* ábrázolás látható a krasznai templom festett mennyezetén, amely egészen pontosan beazonosítható, a hét fejhez korona is tartozik, ez a Dürer-féle előzmény szerint az apokalipszis sárkánya (7. kép). A krasznai templom mennyezetét Pataki Asztalos János festette 1736-ban. Különösen gazdag alakos ábrázolásokban, amelyeket Tombor Ilona népmesei hangulatú kompozícióknak tart, de az ábrázolások mind bibliai eredetűek és keresztény szimbólumokat tartalmaznak: angyal, hétfejű sárkány, páva, egyszarvú, oroszlán, Jónás a cethallal stb. Köztük is jelentős csoport az apokaliptikus eredetű ábrák csoportja.²⁶ A krasznai templom mennyezetén látható pl. a hármass nyúl alakja (füleiknél kör alakú emblémában összeilleszkedő forma): a keresztényen szimbolikában a védetlen nyúl annak a kereszténynek a szimbóluma, aki az ördög elől Krisztushoz menekül.²⁷ Ennek a jelentésnek világos értelmezése látható a bánffyhusyadi templom (1780) kazettáján, amely eddig értelmezhetetlen volt – hátul menekülő nyúl, elől a sárkányszerű fenevad elől menekülő ember alakja látható. (8. kép)

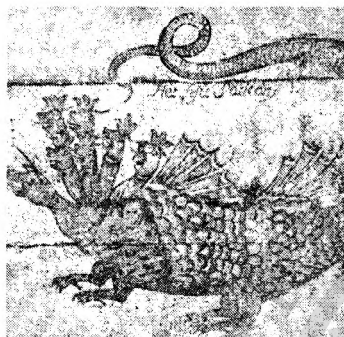
²⁶ Tombor 1967, 36.

²⁷ Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1990, 163.

8. kép

9. kép

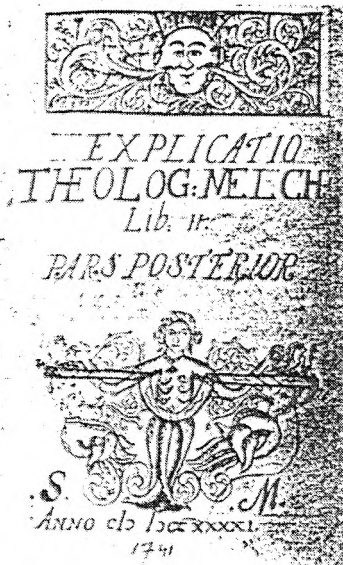
Egy másik erdélyi templombelsőből származó sárkányábrázolás is beazonosítható. A „hétfejű sárkány” felirat nem a népmesei elemre, hanem az apokalipszis fenevadjára utal, a fejeken látható koronák Dürer sorozatához kötődnek (9. kép). Az apokaliptikus sárkány ábrázolása mindig a legyőzött sárkány, illetve fenevad, ördög ábrázolása; legyőzője az apokaliptikus asszony, Szt. Mihály vagy Jézus. Luther írja: *„Ha egyszer legyőztük Isten ígérével, akkor annak távoznia kell, és ugyanazzal a kísértéssel már nem térhet vissza”*.²⁸ Bornemisznánál: *„...mennyi álnok mesterséggel állott előnkben az pokolbeli ördög, hogy sok helyeken csak ne lenne szabad emliteni is, de miérthogy az mi urunk Jézus Krisztus megrontotta az ördögnek fejét, akár-mint szépelkedjék is, erőtlen az ő dereka az fő nélkül”*.²⁹ A Magyar Nemzeti Galériában, a Régi Magyar Gyűjteményben található az a kép (10. kép), amely az 1510–1520 közötti időből Dürer Apokalipszis sorozatának (1498) felhasználásával bemutatja az apokaliptikus asszony viadalát a sárkánnyal, ahol a sarló az asszony lába alatt már megelőlegezi az Apokalipszis Mária

²⁸ Luther 1983, 72.

²⁹ Heltai–Bornemisza 1980, 651.

10. kép

11. kép

kép típusát, és látható, ahogyan a hétfejú sárkányt az apokaliptikus asszony imával legyőzi. Ez a Szentbenedekről származó kép az apokaliptikus sárkány legyőzésének katolikus változata. Jávor Anna a kép típusát térségünkben Dürer metszeteinek elterjedésével magyarázza.

Az apokaliptikus hangulatnak tulajdonítható egy másik, a református templomok festett berendezésein és más kéziratokról ismert ábrázolás, amely mögött szintén az ördög lappang, a *szirén*. Példa erre az 1741-ben keletkezett kéziratok címlapjának rajza (11. kép). Ezen a rajzon jól megfigyelhető és felismerhető a fő és mellékalakok karakterében a bujaság: a középső szirén alak hajuknál fogva tartja az elcsábítottakat; a férfiakat pipával (az ördög eszköze és kísértése), a nőket a szájukból kifutó szép szavak virágszimbolikájával. Az ábrázolásban Luther és más prédikátorok félelme és küzdelme jelenik meg a test csábításaival szemben, amelyet az ördög fő kísértésének tartottak. De egészen világosan eligazító a tancsi templom mennyezetén látható egyik szirén-ábrázolás, amely mellé a festő Parajdi Illyés János 1676-ban a Jelenések Könyvéből a „Babiloni paráznára” vonatkozó szövegrészeket is felírta (12. kép). A Jelenések Könyvében Babilon Ró-

12. kép

13. kép

mát, a parázna, bűnös várost jelenti: „És más angyal követé azt mondván: *Leomlott, leomlott Babilon a nagy város, mert az ő paráznaságának haragborából adott inni minden pogány népnek*”.³⁰ A Jelenések Könyve leírja a Babiloni nagy paráznát: „*A nagy Babilon a paráznáknak és a föld utálatosságainak anyja, a veres fenevaden ülő nő a Bárány által legyőzetik*”.³¹ Hogy a Babiloni nagy paráznát miért ábrázolják szirén alakjában, arra Jelenések Könyvében található a megoldás: „*Jövel és megmutatom néked a nagy paráznának kárhozzátását a ki a sok vizeken ül*”.³² „*A vizek, amelyeket láttál a hol a parázna ül, népek azok, és sokaságok és nemzetek és nyelvek*.” A fenevad, amelyen a szirén (a nagy parázna) ül: „*Lélekben elvitt engem egy pusztába és láték egy asszonyt ülni egy veres fenevaden, amely teljes vala káromlásnak neveivel, amelynek hét feje és tiz szarva vala*”.³³ Az ábrázolásokon a szirén koronát és királyi jelvényeket, és a csábítás eszközeit, gyöngyöt visel (szennai ref. templom, 1787.; noszvaji ref. t., 1734.; tancsi ref. t., 1676.; bánffyhungyadi ref. t., 1780.), az ehhez tartozó idézet: „*mert ezt mondja az ő szívében: úgy ülök mint királynéasszony és nem vagyok özvegy és semmi*

³⁰ János, Jel. 14. 8.

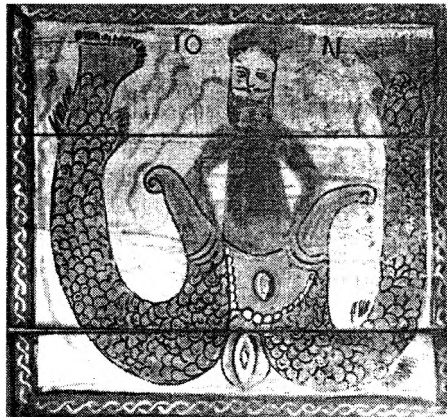
³¹ János, Jel. 17. 5.

³² János, Jel. 17. 1.

³³ János, Jel. 17. 3.

14. kép

15. kép

gyászt nem látok”³⁴, bibliai leírása pedig: „Öltözött vala pedig az asszony biborba és skarlátba, és megékesített vala arannyal és drágakövel és gyöngökkel, és kezében egy arany pohár vala”³⁵ (13. kép). A református templommennyezetek szirénjei a Jelenések Könyvének szövegéhez kötődnek.

Szinte igazolódni látszik Őze Sándor tanulmányának gondolati építkezése egy, a tancsi mennyezetén látható – török alakjában rejtőző ördög ábrázoláson – amelyhez az igét is hozzákapcsolta a templommennyezet festője, Parajdi Illyés János, amely Ésaías 58. 1 versében – nem Károly fordításban – olvasható: „Kiálts teljes torokkal, ne kiméld; mint trombita emeld fel hangodat és hirdesd népemnek **bűneiket** és Jákób házának **vétkeit**” (16. kép).

A protestáns ördöggépzetek „genezisét” jelentő, a Luther Bibliájából ismert pápa mint sárkányszerű ördög ábrázolás ellenpontjaként végül bemutatok egy ábrázolást (17. kép), ahol a *protestáns ember mint ördög* jelenik meg: Jacob Christian Schletterer³⁶ vagy követője – Szent Mihály arkangyal legyőzi a gonoszt (relief). Szent Mihály kultusza az ellenreformációban új tartalommal telítődött: harca Luciferrel és a bukott angyalokkal a katolikus egyház diadalát hirdette a protestáns eretnekség felett. Minthogy a szerzőnek vannak Magyarországon munkái, talán ez a mű is közvetlen környezetünkben keletkezett.³⁷

³⁴ János, Jel. 18. 7.

³⁵ János, Jel. 17. 4.

³⁶ Sz.1699 – mh.1774

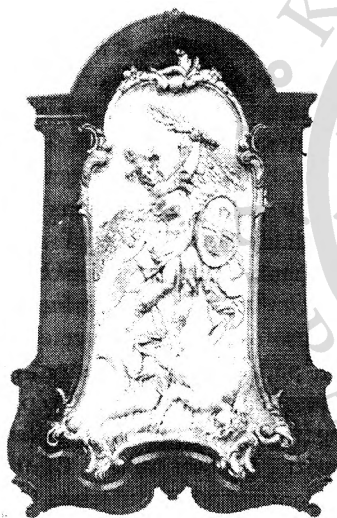
³⁷ Mojzer 1984, 150. kép

A képi ábrázolások sokasága mutatja, hogy a török alól felszabadult Magyarországon a protestánsok körében az „apokaliptikus hangulat” félelmei továbbéltek. A protestáns egyházak elpusztulása, eltűnése megerősítette és meghosszabbította az apokaliptikus várakozást; a sorscsapásokat továbbra is bűneiért szenvedte a református népesség. Nemcsak az ábrázolások, de a templombelsőkben látható feliratos igék is a gonosz eltávolítására szolgáló imádkozás, imádság buzgó gyakorlására bíztattak.

A protestáns ördöggépzetek sokfélesége, álcái igazolják Dömötör Tekla elgondolását, hogy a „*ne fessd az ördögöt a falra mert megjelenik*” szólás magyarázat az ördögábrázolás hiányára, de a szólás háttérében hitbeli és dogmatikai előzmények is lehettek. Az ördög emblematisz ábrázolása a 19. század második felétől, a nyomtatás tömegessé válásától terjed el elsősorban a profán, világi, irodalmi és félnépi, (színjátékok, vásári tréfák, stb.) források és előzmények után – a vallási kiábrándulás idején.

16. kép

17. kép

KÉPEK JEGYZÉKE

1. A Debreceni Kollégium Matrikulájának címlapja, 1760-ból, A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, TtREL, 16. b.3. Contrascriba Jánosi György. Repr. Winter Erzsébet
2. A Ref. Egyház Anyakönyve, Kisújszállás, a halotti anyakönyv címlapja, 1728-1769, Pöspöki Süllye János rajza; Patás ördögábrázolás, az ördög visszatartja az angyalt, küzdve a haldokló lelkéért. Repr. Winter Erzsébet
3. Ördög levélhordó, hírhozó alakban, fején Mercurius sapka, mint pokolbeli küldönc iratot hoz Luther szerzetesnek, Gúnyirat 1524, H. Fehr. Recht im Bilde (1923) után, a Volkserzählung und Reformation (Brückner, W.) borítólapján, Berlin, 1974. Repr. Winter Erzsébet
4. Ördög hitvitázó professzor, vagy prédikátor alakjában, Hoffhalter metszete 1573, Jézus megkísértése – az ördögöt Krisztussal vitakozó pózban ábrázolja, mint hosszú köpenyes egyházi személyt, sarva, madárlába és a mellette álló oroszlán jelzik ördög-voltát. Repr. Winter Erzsébet
5. Az ördög sárkánykígyó alakban, a csengersimai templom mennyezetéről, 1761, az ördög legyőzésére szolgáló ige a kígyó által keretezett medálban olvasható. Dömötör Tekla után, 1981. Repr. Winter Erzsébet
6. Ördög és ige az ábrázolásokon: Jost Amman Theatrum Diabolorumának címlapja, Frankfurt am Main 1569. Brückner W. után, 1974. „Vigyázatok és imádkozatok, hogy kísértésbe ne essetek” Máté, 26. 41. a. Repr. Winter Erzsébet
7. Ördög mint sárkány; hétfejű, apokaliptikus sárkány ábrázolás a krasznai templom kazettás mennyezetéről, 1736, Pataki Asztalos János munkája. Repr. Winter Erzsébet
8. Menekülő nyúl: az ördög elől menekülő keresztyén ember jelképe, a bánffyhunyadi templom kazettájáról, 1870, Vilhelm K. után, 1975. Repr. Winter Erzsébet
9. Hétfejű (apokaliptikus) sárkány ábrázolás templombelsőbből XVIII. sz. beazonosítatlan ábra. Szabó Judit: Rózsa királyfi, Berekméri Sándor geryeszegi meséi, Kriterion, 1977 borítólapján. Nem a mesék hétfejű sárkánya. Repr. Winter Erzsébet
10. Az apokaliptikus asszony és a sárkány Szentbenedekről, 1510–1520, Magyar Nemzeti Galéria Régi Gyűjteményei, 106. ábra (A lába alatti félhold sugallja Mária és az apokaliptikus asszony azonosságát.) Dürer 1498-ban megjelent metszet-sorozata után készült, a koronás hétfejű sárkány

- vált az apokalipszis sárkányává. Mojzer M. után, 1984. Repr. Winter Erzsébet
11. Szirén, amely a bujaság és a sátán jelképe a keresztyén ikonográfiában. A főalak hajuknál fogva tartja az elcsábítottakat, Kéziratos könyv címlapja, Kecskemét, Ref. Könyvtár, ltsz. 32. – készítette S.M. (Steph. Musnai), 1741. Király László gyűjtése. Repr. Winter Erzsébet
  12. Ördög mint szirén, a babiloni parázna a tancsi mennyezetkazettán, Parajdi Illyés János munkája, 1676, Vilhelm Károly után. Repr. Winter Erzsébet
  13. Szirén, Bánffyhunyadi, Ifj. Umling Lőrinc és Umling János, 1780, Vilhelm Károly után. Repr. Winter Erzsébet
  - 14–15. Szirén és Jónás ábrázolás keveredése a tancsi templom mennyezetkazettáin, 1676, Vilhelm Károly után. Repr. Winter Erzsébet
  16. Ördög és a török, a tancsi templom mennyezetkazettáján, 1676 az ábrázolás mellé tett íge (Ésaiás 8.1.) bűneire figyelmezteti „Jákob házának népét”. Repr. Winter Erzsébet
  17. Protestáns mint ördög, Jacob Christian Schletterer (1699–1774) követője, Szent Mihály arkangyal legyőzi a gonoszt, fa relief. Szent Mihály kultusza az ellenreformációban új tartalommal telítődött, harca Lucifer és a bukott angyalok ellen a katolikus egyház diadalát hirdette a protestáns eretnecség fölött. A Magyar Nemzeti Galéria Régi Gyűjteményei, 150. ábra. Mojzer, 1981. Repr. Winter Erzsébet

IRODALOM

BALASSA M. Iván

1955 „*Fizesse meg Te néked az Úr A Te Tselekedetedet*” (Bibliai idézetek a kelet-magyarországi templomok festett famennyezetein és berendezéseiben). Kézirat.

BRÜCKNER, Wolfgang

1974 *Volkserzählung und Reformation*. Berlin

COHN, Norman

1994 *Európa démonai*. (A boszorkányüldözés története.) Bp.

DÖMÖTÖR Ákos

1992 *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Bp.

DÖMÖTÖR Tekla

1986 A magyarországi ördögikonográfia problémái. *Ethn.* 2–4. 296–309.

1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Bp.

HEREPEI János

1965–1971 *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I–II. Szeged

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András –

SZEMADÁM György

1990 *Jelképtár*. Bp.

JAKÓ Zsigmond

1979 A Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdája. In. *Művelődés-történeti Tanulmányok*. Bukarest

LUTHER, Martin

1983 *Asztali beszélgetések*. Márton László(ford.). Budapest

MOJZER Miklós(szerk.) – (JÁVOR Anna, VÉGH János)

1984 *A Magyar Nemzeti Galéria Régi Gyűjteményei*. Bp.

MAROSI Ernő

1975 *Magyar falusi templomok. Építészeti hagyományok*. Bp.

NAGY Olga

1964 A szegényembert szolgáló ördög a magyar népmesékben. *Nyelv és Irod. Tud. Közl.* 9. 2.sz.

1974 *Hősök, csalókák, ördögök*. Bukarest

NEMESKÜRTHY István – RITOÓK Zsigmondné, SZALAY Ágnes

1980 *HELTAI Gáspár és BORNEMISZA Péter művei*. Bp.

ORTUTAY Gyula

1968 Die Faustsage in Ungarn, In. *Volksüberlieferung – Festschrift für Kurt Ranke*. Göttingen

ŐZE Sándor

1991 „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”. Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. Bp.

RAVASZ László

1915 *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* (Homiletika). Református Egyházi Könyvtár 11. Pápa

RONCHI, Sergio

1991 *A protestantizmus*. Bp.

RÖHRICH, Lutz

1966 Az ördög alakja a népköltészetben. *Ethn.* LXXVII. 212–228.

SZENDREY Zsigmond

1914 Ember és természet feletti lények a szalontai néphitben. *Ethn.* XXV. 315–326.

TAKÁCS Béla

1986 *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben.* Bp.

R. TOMBOR Ilona

1967 *Régi festett asztalosmunkák a XV–XIX. században.* Bp.

DR. TÖRÖK István

1985 *Dogmatika.* Free University Press, Amsterdam

VASAS Samu

1994 *Népi jelvilág Kalotaszegen.* Bp.

VERESTÓI György

1783 *Holtakkal való barátság.* Kolozsvárrott

VILHELM Károly

1975 *Festett famennyezetek.* Bukarest

